

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Алли Вікторівни Соколової
**«Візантійсько-лицарський культурний феномен у релігійних і
творчих традиціях Британії-Англії та Русі-України»,**
представлену на здобуття наукового ступеня доктора
мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 –
Теорія та історія культури (мистецтвознавство)

Дисертація Соколової А. В. **«Візантійсько-лицарський культурний феномен у релігійних і творчих традиціях Британії-Англії та Русі-України»** охоплює проблематику, яка в останні десятиріччя набула високої значущості в культурологічних і мистецтвознавчих розробках. Візантійський початок релігійних надбань Європи заклав основи її культурних переваг і мистецьких установлень до сьогоднішнього дня. Такий інтерес до держави, що перестала існувати більше 500 років тому, живиться релігійно-духовним Відродженням, яке у третьому тисячолітті змінило орієнтири європейської культури Нового часу на позарелігійні чинники її розвитку. Це проявилось в шануванні культових початків людського буття, у відновленні віросповідальних принципів, які історично склалися в засадах культурно-творчих надбань народів і націй.

Дослідження А. В. Соколової розгортає сторінки щодо територій, які географічно-культурно на сьогоднішній день досить віддалені один від одного, тоді як в реаліях на початку Нової ери формування національних локусів вибудовувалося на спільних принципах. В дослідженні йдеться про Візантійське Православ'я, яке стало початком засад національної та релігійної свідомості Британії-Англії і Русі-України. Цей «родовий знак» становлення національного мислення в поставангардній – посткультурній сучасності подає впізнані прикмети свого значного впливу у вираженості візантійського світосприйняття, наприклад, у творчості українського художника світового рівня М. Бойчука та його прихильників, так званих

«бойчукістів». «Родовий знак» виявився у провізантійських позиціях британського композитора Дж. Тавенера, у загальній спрямованості культури України і Англії-Великобританії ХХ — початку ХХІ століття на особливого роду «вирівнюванні» полярностей модерна і постмодерна, а також пошуків контакту з грецьким Православ'ям.

Історія славного українського козацтва невідривна від давньозахідного Православ'я, що прийшло в Європу з острівної Британії, куди, за легендою, Йосиф Аримафейський доставив реліквії Христового подвигу і де була заснована перша, поза Єрусалиму, християнська община. Підкреслимо, що, за обґрунтованим висновком дисертантки, православне «басовите» дзвоніння з'явилося не у Візантії, але саме в Британії-Ірландії, а звідти прийшло й на Русь і склало початки національної культово-музичної традиції дзвонності.

Дисертантка А. В. Соколова щиро та вільно користується англійською літературою, що досі не цитувалася вітчизняними вченими, з якої отримуємо несподівані перетини шляхів становлення слов'ян і бритів-англів, спільні риси яких заподіяні джерельним живленням із візантійського аристократизму і лицарського мистецтва Служіння. Дисертація, як це зафіксовано в назві роботи, зосереджена на визнанні саме аристократичних засад мислення українців як спадкоємців козаків.

Культурна ідея середньовічної України історично формувалася навколо лицарсько-воїнського прошарку. Масове переселення православних ірландців-бритів в XI столітті у Візантію й Русь внаслідок насильницького окатоличення тих, хто залишився на рідній землі, мало відчутний вплив на формування руського, а згодом українського Православ'я.

Мистецтвознавча спрямованість мислення дослідниці Соколової А. В. проявляється у центральному положенні матеріалів щодо англійської Маски (розділ III «Історичний синкретизм англійської маски у візантійському і бритсько-кельтському обрядово-церемоніальному бутті Англії XVII століття») і їх аналогії в театралізованих дійствах України (Розділ IV «Театралізовані дійства й лицарські традиції в Русі-Україні в їх бритсько-

кельтських паралелях»). Культурологічний стрижень мистецтвознавчих характеристик цих вистав закладений історичними узагальненнями щодо культурних витоків творчо-ігрових паралелей.

Це ми бачимо в Розділі I дисертації «Християнсько-візантійський базис культури Британії-Англії та Русі-України», де сконцентровані дані стосовно релігійно-культових основ Східного і Давньосхідного Православ'я нерозділеної Церкви. Спільність слов'янсько-руського візантійства і британсько-ірландських стимулів неодноразово піднімалися в дослідженнях останніх років, у тому числі в дисертаціях О. Муравської і А. Татарнікової, також підготовлених в Одеській національній музичній академії. Але авторка даного дослідження зосереджується на фактології, що вперше введена до наукового обігу, переважно представленої в англомовній літературі: відомості про можливе британське походження деяких святих, активність шлюбно-династичних відносин київських князів і королів Британії-Англії (особливо що стосується Мономаховичів), схильність до християнського містицизму (можливо провести аналогії з дохристиянськими віруваннями волхвів на Русі, козаков-характерників і друїдів, які цілком мирно сприйняли Християнство як свій Новий Завіт).

Спираючись на англійські джерела, дисертантка виділила спеціальну місію Візантії для усього європейського світу. Це стримування на протязі майже тисячі років експансії ісламського ареалу, що зберегло європейський Захід від загрози вторгнення, вишуканість освітньої системи, риторичні основи навчання та придворної культури, спирання на грецьку філософію і взагалі на досягнення давньогрецької культури (що на Заході згодом сприймали як «язичництво» візантійського Православ'я і тим виправдовували розграбування Константинополя в XI і XIII століттях). Також це мистецько-архітектурні надбання Візантії, які запліднили європейське храмове і палацове будівництво, та багато інших надбань, які не фігурують в українсько- і російськомовних джерелах здобутків шляхетної системи державних відносин у Візантії.

Одною із суттєвих сторін, які виділені авторкою і які не висвітлювалися при характеристиках візантійської величі її цивілізаційних засад – це танцювально-пластичний базис, причому, у формах «дематеріалізованої» духовної танцювальності, яка згодом надихнула сакральні витоки французького і британсько-англійського балету, а також унікальне танцювальне мистецтво України.

Вперше в україномовних дослідженнях виділений естетизм придворної церемоніальності Візантії, зразковість вшановування освіченості і краси. Відзначено, що уславлення здібностей індивідів, які за свої навички і інтелект відбиралися у придворні кола імператорського оточення, надало основи високого аристократизму лицарського Служіння і віросповідальної щирості. Такий підхід сформував таких особистостей як Костянтин-філософ і Кирило, носіїв вченого Богослов'я і наукового поліглотства.

Одним з висновків, запропонованим дисертанткою для характеристики знайдених в англomовній літературі описів візантійської культури, виступає наступна теза: «Вивчення матеріалів, що стосуються становлення культури Візантії, виводить на принципове розуміння наслідування Візантією великої спадщини Античності. У XI–XIII століттях Рим звинувачував Візантію в язичництві за послідовний пієтет грецької Антики і вивчення праць Платона й інших давньогрецьких філософів у духовній сфері. Такий підхід дозволяє суттєво переглянути уявлення про Темні століття Середньовіччя, в яких «відірваність» культури Європи від спадщини давньогрецької і давньоримської культури стосувалася виключно німецького Заходу» (с. 126 тексту дисертації).

Розділ II, що присвячений британсько-кельтському Православ'ю та його впливу на Європу й Русь-Україну, також наводить широку палітру відомостей, не зазначених у вітчизняному науковому обігу. Так, якщо серед російськомовних видань і розміщалися описи діяльності ірландсько-бритських бардів та філідів у паралелях до діяльності кобзарів і бандуристів, це стосувалося саме співацько-поетичної сторони аналогій тих

національних репрезентантів. В матеріалах А.В. Соколової маємо уточнення про воїнську виучку бардів, що ставило їх у пряму паралель з козацькими верствами, тим більш що після XIII століття представники Ірландії-Британії широко розселялися на Русі та території України.

Щодо воїнської виучки поетично-музично вишукано підготовлених бардів в дисертації наводяться відомості, які не поширювалися в європейських описах їх культурного реноме: «Барди навчалися і військовому мистецтву. Багато з бардів могли похвалитися своєю майстерністю в бою і вмінням користуватися зброєю і наносити удари. ...Барди зневажали такі людські якості як боягузство і відсутність сили волі... Філософія бардів була тісно пов'язана з християнськими ідеалами... В обов'язки багатьох бардів входила гра на інструментах... Поезія бардів – складна поетична традиція усного толку, що зберігалася протягом тривалого періоду... аж до другої половини сімнадцятого століття» (с. 200 тексту дисертації).

Центральною частиною дисертації А. В. Соколової є дослідження характеристик англійської Маски, жанру, який демонстрував глибоку зв'язаність з аристократичною культурою англійського двора, що частково скомпрометувало його в очах демократично і прогресивно настроєних науковців. А. В. Соколова, спираючись на англомовні джерела, вперше у вітчизняній історії культури і мистецтва подала розгорнуті характеристики цього дійства, які поринали в сакральну генезу буття візантійського імператорського двору, святкування Різдва, яке у християнські часи змінило античні Сатурналії та їм подібні дійства на честь зимового сонцестояння. Звідти пішло духовно-танцювальне наповнення сакральних розваг, участь непрофесійних акторів у виставах (як це було у французькому балеті, сакральний початок якого підкреслювала присутність й участь короля у виставі).

Вказані ознаки дозволяють провести паралелі до українських шляхетських Вечорниць, опоетизованих українською Сафо Марусею Чурай,

(Четвертий розділ дисертації). Традиційні, так звані «етнографічні» Вечорниці організовувалися у передріздвяний період (після Андреева дня) і аж до Різдва з опорою на шанування Коляди як рудимента дохристиянського пантеону богів слов'ян. Представлена в роботі концепція паралелей англійських королівських Масок і українських шляхетських Вечорниць проливає додаткове світло на концепцію українства. Саме аристократичні верстви козацького лицарства, з опорою на освячену тісним контактом з Афоном Запорізьку Січ та її магнатурію, в особах знаменитих високоосвічених гетьманів, заклали головні ознаки національного мислення України у цілому.

Продовження даної лінії виводить дисертантку на переконливі пошуки слідів лицарської культури в бутті суто українського феномену чумацтва. Дисертантка звертає увагу на наслідування в структурі чумакування ознак «торгових гостей» Київської Русі і поведінкових стереотипів, показових для лицарів Заходу. Така версія трактування чумацтва підкріплюється відомостями про масову участь козацької старшини у чумакуванні після розгрому Січі.

Логічно завершує резолюційну частину роботи підсумовуюча теза дослідження: «Здійснено порівняння національних культур, географічно віддалених та історично-культурно й релігійно розмежованих. Однак генетична спільність прийняття східнохристиянського Православ'я етапу Неподіленої Церкви зумовила подібність культивованих чеснот українського шляхетства й британсько-англійської аристократії в руслі розвитку принципів християнсько-візантійської системи «гармонії влад». Висвітлено релігійно-культурні погляди на особливості національного державотворення загалом, в якому республіканізм лицарських об'єднань і відчуття емблематичності аристократичних верств в представленні націй у цілому складають певну соціокультурну доміную, прослідковувано від початків Нової ери до подій національного буття на початку Третього тисячоліття» (с. 407 тексту дисертації).

Аналіз написаної А. В. Соколовою дисертації показує серйозність, змістовну масштабність і глибоку новаційність виконаного дослідження. Робота насичена відомостями, які до цього моменту не фігурували у культурно-мистецьких та історичних описах, узагальненнями, котрі часто не збігаються зі стереотипами уявлень про буття Англії і України, оскільки в дисертації суттєвою визначається динаміка етнічних перетворень націй, як це сталося і з Британією, згодом Англією, і з Київською Русю та її безпосередньою спадкоємницею Україною. В цілому, позитивно оцінюючи дисертацію А. В. Соколової, не можемо не вказати на позиції, які, на нашу думку, потребують додаткового уточнення і коментарів. У зв'язку з чим виникає ряд питань.

1. У дисертації Ви визначаєте географічними межами дослідження «Британію-Англію в її взаємозв'язках з культурою Русі-України I–XIX століть», а хронологічними межами роботи – «епоху Середньовіччя й Ренесансу, аж до XIX століття, як цілком своєрідний період в історії Британії-Англії та Русі-України внаслідок воєнних і соціальних потрясінь. Нижня межа (I ст. н. е.) пов'язана з прийняттям християнства на території Британії і скіфослов'янського Криму, а верхня (XIX століття) – з епохою Реставрації в Британії-Англії й епохою Просвітництва в Україні». Тобто, наочними є певні розбіжності в хронології, оскільки узгодженою в цілому історичною спільнотою науковців є періодизація для Середніх віків – V–XVI століття, для Відродження – XIV–XVII століття. Поясніть детальніше визначення наведених Вами часових та географічних локалізацій дослідження.

2. Ви вказуєте на спорідненість англійських Масок і українських Вечорниць з римськими Сатурналіями і Різдвяними святами, а які ще подібності цих національних культур Ви могли б навести? Яка змістова складова Масок є унікальною порівняно до святкувань-аналогів та чим українські Вечорниці відрізняються від інших національних дійств-вистав на Різдвяні свята?

3. У продовження другого питання – порівняння європейського й українського лицарства закономірно виводить на спільні або відмінні показники поведінки, віросповідальні особливості і мистецькі прояви саме лицарського характеру. Що складає неповторний колорит «християнського лицарства» (за формулою Г. Боплана) українського козацтва, особливо в мистецькій сфері?

Однак запитання до авторки дослідження скоріше мають дискусійний характер і не заперечують значення виконаної дисертаційної роботи. Поставлені завдання дослідження є оригінальними і принципово масштабними та повністю виконані. Приведені матеріали переконують кількістю посилань на іншомовну літературу, багато позиції якої вперше вводяться у вітчизняний науковий вжиток, що вказує на важливість і теоретичну перспективність проблематики, піднятої у дослідженні. Відповідні публікації і монографія засвідчують серйозний рівень апробації дисертаційної роботи, а отже закономірним виступає висновок відгуку.

Дисертація Алли Вікторівни Соколової «Візантійсько-лицарський культурний феномен у релігійних і творчих традиціях Британії-Англії та Русі-України» відповідає вимогам МОН України, її авторка А.В. Соколова заслуговує на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – Теорія та історія культури (мистецтвознавство).

**Доктор культурології, професор,
ректор Київської муніципальної
академії естрадного і циркового мистецтва**

О. В. Яковлев